

Stanly J. Grenz: Úvod do postmodernismu

KAPITOLA 5

Úvodní salvy připravily cestu pro plný frontální útok na pevnost moderní doby, který byl zahájen na konci dvacátého století. V této kapitole se budeme zabývat vývojovými tendencemi ve filozofii, které připravily cestu postmodernismu. Především se zaměříme na to, jakým způsobem došlo k naprostému podkopání pojmu individuálního „já“, který byl pro moderní dobu tolik důležitý a který osvícenská tradice od Descartesa až po Kanta tak pečlivě vytvářela.

Předehra k postmodernismu

...

Útoky na osvícenské já

...

Kritika noumenálního: Johann Fichte.

S kritikou karteziánského dědictví souvisí mohutný proud kritiky namířený na další pilíř moderní filozofie, na Immanuela Kanta. Kritika Kanta začala již v generaci myslitelů, kteří následovali bezprostředně po něm.

Snad nejčistším příkladem raného pokantovského filozofa je Johann Gottlieb Fichte (1762-1814). Kant připravil scénu, definoval pojmy a určil pravidla, s nimiž pak Fichte pracoval. Když však Fichte přijal formu a obsah kantovské filozofie, získal tak možnost zevnitř ji vyhodit do povětří. Jeho úmyslem nebylo vyloučit Kantovo transcendentální „já“, ale spíše odhalit kantovskou „fikci“ objektivního světa existujícího nezávisle mimo subjekt.

Podle Fichteho je úkolem filozofie vysvětlit, jak můžeme vnímat objekty, které se vyskytují v prostoru a čase, a které se, jak se zdá, řídí přírodními zákony. Jádro jeho odpovědi tvoří předpoklad, že se podílíme na morální oblasti (o níž Kant hovořil jako o sféře působnosti "praktického rozumu") - nebo řečeno konkrétněji, že uplatňujeme svobodnou vůli. Ve svém *Vědosloví* (1794) Fichte prohlašuje, že jako jednající, podle své vůle postupující činitelé nejsme závislí na předmětech naší smyslové zkušenosti. V tomto svém prohlášení dává najevo své směřování jako „transcendentální idealista“: tvrdí, že poznávající subjekt vytváří a určuje objekty, z nichž se skládá jeho vlastní vnější svět. Účelem tohoto tvůrčího aktu je připravit půdu či kontext pro jedincovo usilování (tj. pro jeho morální jednání). Oblast, o níž Kant tvrdí, že ji poznává „čistým“ rozumem (svět smyslového vnímání), tedy podle Fichteho vzniká působením „praktického“ rozumu.

Fichteovo dílo představuje ve srovnání s výsledky práce jeho učitele smělý výpad. Kant sice udělil aktivní mysli v poznávacím procesu významné místo, ale noumenální oblast skutečných entit považoval za nezávislou na poznávajícím subjektu. Mluví o "věcech o sobě", o nichž se domnívá, že nejsou poznatelné smyslovým vnímáním, ale přesto jsou skutečné. Fichte v zásadě odmítá pojem "věci o sobě". Podle jeho názoru už představa noumenální oblasti předmětu ležících mimo chápání poznávajícího subjektu nemá žádný filozofický význam.

Fichte připouští, že podle běžné zkušenosti objektivní svět - "ne-já" - existuje nezávisle na nás. Na této rovině stojí "ne-já" skutečně mimo „já“. Ale pokud jde o hlubší rovinu, říká Fichte, má svůj zdroj v „já“. Konkrétně spočívá zdroj "ne-já" - a nakonec i zdroj jednotlivých

lidských „já“ - v prapůvodní aktivitě, kterou Fichte označuje jako "absolutní já".

Tímto způsobem se Fichteovi daří obhájit Kantovu věrnost pojmu transcendentního „já“. Pojem "absolutního já" vysvětluje existenci smrtelného já a jeho protějšku, zdánlivě objektivního světa "ne-já". Ale tím, že ze svého světa vyvrhl "věc o sobě", Fichte ruší jediné Kantovo zbývající spojení s absolutní vnější skutečností.

Odstranění noumenální říše otevřelo cestu pro další krok, který sahal dál, než kam došel Kant i sám Fichte - a sice k vytvoření toho, co někteří filozofové označují jako "alternativní pojmové rámce". Kant pojem lidské svobody uplatňuje jen v oblasti etického jednání. Fichte v tom, co považuje za oblast myšlení nebo hry představitosti. Taková svoboda uvolňuje od jednotného způsobu chápání světa. Otevírá možnost popisovat předměty pomocí mnoha různých souborů pojmů či "pojmových rámců". Práce s různými pojmovými rámci nám v podstatě umožní vytvářet pro sebe různé světy.

Odmítnutí osvícenství: Friedrich Nietzsche

Pokantovští filozofové v moderní éře zpochybňovali nadnesený karteziánsko-kantovský pohled na poznávající subjekt a na schopnosti, které osvícenské chápání podporovalo, ale osvícenství samo nakonec neodmítli. Místo toho spíše pozvedali svůj hlas v kontextu, který vytvořili Descartes a Kant.

První úder samotné osvícenské struktury spojený s vyznačením cesty pro to, co nakonec přerostlo v postmoderní útok, zasadil Friedrich Nietzsche (1844-1900). Právě on, pokud vůbec někdo, si zaslouží titul "svatý patron postmoderní filozofie". Přestože mluvil mnoha různými hlasy, neustále se projevoval jako nepřítel moderní doby.

Nietzsche se narodil 15. října 1844 v silně nábožensky založené rodině; jeho otec a oba jeho dědečkové byli luterští pastoři. Ačkoli byl Nietzsche jako chlapec velice zbožný, v posledních letech dospívání svou víru opustil. Po studiu klasické filologie na univerzitách v Bonnu a v Lipsku mu bylo v roce 1869 nabídnuto místo profesora na basilejské univerzitě. Na základě této nabídky mu lipská fakulta udělila doktorát, aniž předtím napsal dizertační práci. Následujícího roku získal plnou profesuru klasické filologie.

Nietzsche byl celý svůj život sužován různými potížemi. V roce 1879 odešel z Basileje a dalších deset let strávil většinou o samotě v Itálii a ve Švýcarsku. Nakonec jeho zdravotní problémy vyvrcholily v roce 1889 nevyhlášeným nervovým zhroucením. Jeho začátek se projevil, když se zhroutil na ulici v Turíně. Nietzsche zemřel po jedenáctiletém zápase s duševní chorobou 25. srpna 1900, kdy devatenácté století otevíralo dveře století dvacátému.

Do své smrti však Nietzsche formuloval většinu témat, která pak byla podstatná pro vývoj postmoderního intelektuálního klimatu. Především svým naprostým odmítnutím osvícenských principů rozhodl o směřování filozofie k postmodernismu.

Zánik osvícenského pojetí pravdy.

V základu Nietzscheova útoku na modernismus je jeho odmítnutí osvícenského chápání pravdy.

Podle Nietzscheova názoru se svět skládá z úlomků, které se navzájem naprosto liší. Při vytváření pojmu však přehlídíme skutečnost, že žádné dvě věci ani události nejsou přesně stejné. Takže místo aby nám naše pojmové chápání zprostředkovalo pravé poznání, okrádá skutečnost o její rozmanitost a ničí původní bohatství a životnost lidské zkušenosti.

Jako příklad Nietzsche rozebírá vztah našeho pojmu "list" ke skutečným listům. Všechny listy sice mohou mít společné určité rysy, ale každý list se od všech ostatních liší. Pojem "list" můžeme utvořit jen tehdy, když tyto rozdíly přehlédneme. Nietzsche byl toho názoru, že pojem "list" tedy znamená překroucení skutečné existence listů.

Daný výraz uvádí do světa předmětů podobu "listu", kterou tam ve skutečnosti nenajdeme, a také okrádá skutečnost o ty rysy, jimiž se jednotlivé listy navzájem liší. Tento

problém ještě komplikuje to, že ve své snaze pochopit svět nejen vytváříme jednotlivé pojmy, ale ještě je spojujeme ve "velké budově myšlenek". Tato stavba je ve skutečnosti iluzí, říká Nietzsche. Pouze na vyšší a složitější úrovni opakuje lež obsaženou v každém jednotlivém pojmu. Konstrukty jako "přírodní zákony" jsou ve skutečnosti lidské požadavky na svět, který ve své osobitosti a tvořivosti přesahuje naše intelektuální výtvořky. Nietzsche udělal víc, než jen zopakoval to, co již před sto lety řekl Kant. Kant tvrdil, že já buduje poznání pomocí transcendentálních kategorií odvozených z mysli, kterou považoval za strukturně stejnou u všech lidí. Domníval se, že tato stejnost stavby — tato společná lidská povaha — poskytuje základ pro všeobecné lidské poznání a že naše seřazení *toku* zkušeností do kategorií tvoří pozitivní uspořádání skutečnosti.

Nietzsche naproti *tomu* veškerou racionalistickou poznávací činnost člověka zpochybňuje. Prohlašuje, že to, co chápeme jako "poznání", je čistě lidský výtvor, protože proces sestavování skutečnosti je libovolnou a individuální záležitostí. Naše vymýšlení kategorií je podstatou představování světa či jeho neuspořádanosti (*Verstellung*). Nietzsche odmítá Kantovo velkolepé, teoretické pojetí skutečnosti a tvrdí, že to, co běžně přijímáme jako lidské poznání, je ve skutečnosti jen ucelený soubor iluzí. "Pravdu" v podstatě chápal jako funkci jazyka, který užíváme, a *proto* se domníval, že pravda "existuje" pouze v konkrétních lingvistických kontextech.

V určitém smyslu můžeme Nietzscheho zařadit do společnosti romantických filozofů, kteří působili před ním. Romantikové se podobně jako Fichte potýkali s otázkou, jak překonat osvícenský dualismus objektu a subjektu. Jako pokantovští idealisté hledali prostředek k uspořádání světa spíše v „já“ než v toku rozmanitých počitků a prožitků. Když já uspořádává svět, v podstatě uspořádává své vlastní prožitky. Romantičtí filozofové *proto* dospěli k závěru, že výsledek je totožný s „já“. Domnívali se, že *touto* činností zaměřenou na uspořádání světa „já“ ve skutečnosti poznává sebe samo a zároveň tak překonává rozdíl mezi subjektem a objektem. Romantikové jako Friedrich Schelling (1775-1854) považovali za názorný příklad tohoto procesu umělcovu zkušenost při vytváření díla. Ve tvůrčím aktu formování beztvářého materiálu umělci objevují, jakou podobu má daný materiál v jejich vlastní mysli. Tvrdil, že podobným způsobem estetická intuice lidského "uměleckého já" dává světu *jednotu* a význam a překonává dualismus subjektu a objektu. Schelling pak veškeré lidské poznání charakterizoval jako *estetický* jev.

Pokud jde o zaměření na estetiku, stojí Nietzsche po boku romantických filozofů, ale zároveň se od nich radikálně liší. Jeho předchůdci věřili, že umění může subjekt a objekt spojit ve vrcholném okamžiku estetického porozumění. Nietzsche možnost takového splynutí popírá. Trvá na tom, že umělecké vyjádření, podobně jako intelektuální vytváření pojmů, není *nástrojem* pravdy, nýbrž únikem od ní. Vlastně tvrdí, že estetický rozměr je říší iluze stejně jako rozměr intelektuální.

Tím se Nietzsche stává nihilistou. Nakonec prohlašuje, že nemáme vůbec žádný přístup ke skutečnosti. V podstatě tvrdí, že žádný "opravdový svět" neexistuje. Všechno je "zdání pohledu", jehož původ je v nás samých. Žijeme ve vymyšleném světě, který vychází z našeho vlastního hlediska. Jazyk není nástrojem k pojmovému chápání pravdy, nýbrž výrazem vrozeného nadání člověka k estetickému tvoření. Ale naše velkolepé abstrakce jsou ve skutečnosti jen metafory v převleku, "fikce", které si vymýšlíme. Přestože jsme hnáni k jejímu přeuvyprávění, říká Nietzsche, *tato* umělecká fikce nemá se "skutečným světem", údajně existujícím mimo nás, nic společného. Stručně řečeno, pravdu charakterizuje jako určitý omyl, bez něhož by jistý druh života - lidstvo - nemohl existovat.

Podle Nietzscheho je náš svět uměleckým dílem, které je neustále tvořeno a přetvářeno. "Za" ani "nad" touto sítí iluze však už nic není. Celé toto složité "umělecké dílo" se svým způsobem vytváří samo: jako by rodilo samo sebe.

Nietzscheovo tvrzení, že svět esteticky vytváří sám sebe, bylo dalekosáhlou novinkou. Byl nadšeně vítán jako zakladatel budoucí "estetické metakritiky" takového chápání pravdy, které se na "umělecké dílo", "text" či "jazyk" dívá jako na zdroj důvodů pro vlastní možnost existence pravdy. Tuto kritiku, kterou Nietzsche potichu šeptal na stránkách svého literárního díla, pak jeho postmoderní dědicové volali ze střeš.

Co je tedy pravda? Mobilní armáda metafor, metonymií a antropomorfismů — stručně řečeno souhrn lidských vztahů, které jsou zmnožovány, přeskupovány.

Friedrich Nietzsche, "On Truth and Lie in an Extra-Moral Sense", v: The Portable Nietzsche, ed. a do angl. přel. Walter Kaufmann, New York: Penguin Books, 1976, str. 46-47.

Odmítnutí osvícenského pojetí hodnot. Západní filozofická tradice od starověkých Řeků až po osvícenství stála na "objektivistickém" chápání hodnot. Předpokládalo se, že hodnoty nejsou jen produktem lidského intelektu, ale jsou zakotveny ve skutečnosti, která nás přesahuje. Předpokládalo se, že pravdu a hodnotu nevytváříme, nýbrž je objevujeme. Osvícenští myslitelé věřili, že cesta k tomuto objevování vede přes samostatný rozum a filozofické bádání. Nietzscheovy spisy představují ucelený útok na tento názor. Odstartoval filozofické úsilí "odhalit" to, co vnímal jako osvícenský klam. Tvrdil, že naše chápání pravdy a hodnoty nevychází z naší schopnosti pronikat závojem do říše transcendentna, nýbrž z naléhavosti "vůle k moci".

Nietzsche svůj útok odůvodňuje svým známým vyhlášením "smrti Boha". Tento zarážející výrok použil k vyjádření svého pocitu, že západní civilizaci již neovlivňuje křesťanská tradice jako kdysi. Víra v Boha, v křesťanský příběh a zejména v Boží odměny a tresty lidem za jejich chování ztratila moc, kterou kdysi měla, říkal Nietzsche, a dosud se neobjevila žádná jiná, jež by ji srovnatelným způsobem nahradila. Tím jediným, co v relativním vakuu po smrti Boha zbylo, byl soubor primitivních pudů, jejichž cílem je sebezáchova a sebeprosazení a mezi nimiž má přední místo "vůle k moci" (Nietzscheovo označení pro touhu zdokonalovat a přesahovat své ego uplatňováním tvůrčí moci, a nikoli v závislosti na něčem vnějším). Stručně řečeno, Nietzsche ohlašoval, že se západní kultura oddělila od transcendentna.

Nietzsche vnímal radikální důsledky tohoto jevu. A byl skutečně přijímán jako první člověk, který uviděl hluboké důsledky smrti Boha. Například chápal, že hodnotu již nelze opodstatňovat poukazy na sféru mimo lidskou mysl (tj. na Boha). Tvrdil, že lidské hodnoty se neřídí ničím jiným než vůlí člověka, který je zastává. Věci mají v našem světě hodnotu jen potud, pokud jim nějakou dáme.

V základu Nietzscheova pojmu "vůle k moci" je jeho myšlenka, že hlavním instinktem všeho živého je touha "vybít" svou sílu. V souvislosti s tím představuje "vůle k moci" hlavní motiv lidského chování. Toužíme dokonale realizovat všechny své schopnosti. Toužíme být tvořiví, a ne pouze stvoření.

Jako rozšíření této lidské motivace se "vůle k moci" týká pragmatického užívání jazyka, hodnot a morálních systému pro osobní či společenský růst. Vedeni vůlí k moci si vymýšlíme metafyzické pojmy — představy "pravdy" —, které posilují postavení určitého druhu nebo národa.

Nietzscheovi postmoderní dědici hodně čerpali z tohoto sociálního aspektu vůle k moci

a s ním spojeného chápání poznání, které bychom mohli označit jako "perspektivismus". Jak jsme již uvedli, Nietzsche tvrdí, že žádná pravda jako taková neexistuje, že jsou jen relativní pravdy pro určitý typ tvorstva nebo pro určitou společnost. Veškeré poznání je otázkou pohledu, takže poznání je ve skutečnosti výklad - a všechny výklady jsou lži.

Tyto otázky se týkají gnozeologie - konkrétně vztahu mezi jazykem a pravdou. Nietzsche se nejvíce zabýval morálkou - jak bychom měli žít -, a proto se na gnozeologickou situaci přirozeně díval z hlediska jejích morálních asociací. Vinil svou kulturu z toho, že úkol být pravdivým změnila v "povinnost lhát podle pevně dané konvence, stádně lhát způsobem, který je závazný pro všechny". A stěžoval si, že stádní úprk osvícenských teoretiků k rozumu má důsledky v oblasti etiky i v oblasti gnozeologie.

Nietzsche vytyká filozofickým moralistům snahu vyhnout se závěru, že morálka je podobně jako rozumové poznání pouze místní zvyk či výraz nespolehlivých citů. Útočí na tyto myslitele — a na křesťanské teology obzvláště — pro jejich tvrzení, že jejich vlastní morální přesvědčení jsou rozumná, všeobecně platná a axiomatická. Říká, že křesťanské hodnoty pokory a sebezapření jsou podobně jako demokratické hodnoty moralistů jen vyjádřením "otrocké morálky", která má své kořeny v zášti a touze po odplatě.

Podle Nietzscheho je toto zevšeobecnění názorů a přesvědčení nebezpečné. Domnívá se, že otrocká morálka, která je základem demokracie i křesťanství, je zhoubou evropské kultury a že její šíření slouží jen k omezování těch, kdo mají největší schopnosti, a k tomu, aby všichni lidé skončili na téže úrovni průměrnosti.

Nezdravost, kterou viděl v západní kultuře, ho vedla k radostnému přijetí smrti Boha. Zánik transcendentního základu morálky otevřel cestu pro "přehodnocení hodnot" a rozvoj pravé "vůle k moci". Ideálem tohoto nového řádu je nadčlověk (*Übermensch*).

Při hlásání této vize lidského potenciálu však Nietzsche neupadá do moderního utopismu. Neočekává zlatý věk, který co nevidět dorazí do západní společnosti. Jeho záměrem není nadchnout čtenáře novými možnostmi, ale jen vnést světlo do iluzí osvícenských kazatelů jeho doby. Proto mluví o nadčlověku jen zřídka a poskytuje jen hrubý náčrt této postavy. Jeho popis nadčlověka je možná v podstatě spíše výrazem znechucení lidmi v jejich současném stavu než výrazem nadějněho očekávání toho, jakými se mohou stát. Nietzsche dokonce uvažuje o tom, že "posledním člověkem" nebude nadčlověk, nýbrž slabý měščík, tak dokonale spokojený se životem, že bude říkat: "Vynalezli jsme štěstí..,"

Přes svůj pesimismus Nietzsche dává svému pojmu nadčlověka určitý obsah. Například v souvislosti se svým učením o "věčném návratu" ho odlišuje od jeho protějšků devatenáctého století především láskou k vlastnímu osudu.

Tento život, jak jej teď žiješ a jaks jej žil, budeš muset žít ještě jednou a ještě nespočetněkrát; a nebude v něm nic nového, nýbrž musí se ti navracet každá bolest a každá rozkoš a každý nápad a vzdech a vše, co bylo v tvém životě nevýslovně malé i velké, a všechno ve stejném pořadí a sledu.

Nietzsche, *Radostná věda*, Olomouc: Votobia, 1996, §341, str. 198.

Pojem "věčného návratu" hraje ústřední roli v díle, které sám považoval za nejdůležitější, v knize *Tak pravil Zarathustra*. Nietzsche jím v podstatě vyjadřuje svůj názor, že všechno, co se kdy stalo, se stane ještě bezpočtukrát. Zdá se, že tuto poučku formuloval jako reakci na buržoazní mýtus devatenáctého století o pokroku a na křesťanskou představu vykoupení. Křesťanská eschatologie tvrdí, že zdánlivě bezvýznamné události v životě

získávají svůj význam ve věčnosti. Nietzscheovo učení o věčném návratu naopak prohlašuje, že žádná událost nikdy žádný význam nezíská; jednoduše se děje znovu a znovu. Nietzsche ví, že pro jeho současníky v jejich nakaženosti otrockou morálkou bude tato myšlenka děsivá. Tvrdí však, že Nadčlověk ji bude považovat za dobrou zprávu. Po prožití svého života do všech podrobností ho Nietzscheův hrdina s radostí chce žít znovu.

Odmítnutí osvícenského filozofa.

Filozofové osvícenské tradice se podobně jako Řekové před nimi domnívali, že jejich úkol souvisí s poznáváním a objasňováním absolutní či nejvyšší pravdy. Snažili se vyvozovat základní kategorie nutné pro výklad povahy věcí. Proto osvícenští filozofové zdůrazňovali úlohu rozumu. Doufali, že pomocí logického uvažování poskytnou základ pro získávání pojmového poznání skutečnosti.

Nietzsche tento úkol odmítá. Popírá to, co jiní filozofové považovali za axiomatické. Tvrdí, že nemáme takové rozumové schopnosti, abychom mohli poznávat a osvětlovat nejvyšší pravdu existující nezávisle na životu. Ale místo aby nad touto ztrátou logiky, poznání a objektivního světa truchlil, volá po aktivním, estetickém nihilismu. Vyzývá nás, abychom se stali umělci své vlastní existence a vymýšleli si svět, který bude vyhovovat našemu bytí.

Podle Nietzscheho úkolem filozofa není vyvozovat metafyzické pravdy, nýbrž působit jako "lékař kultury". Filozof má být svobodným duchem, který proměňuje náš postoj k životu. Odsuzováním prostoduchosti a chudoby myšlenek, které ovládají a utvářejí soudobou západní společnost by měl nietzscheovský filozof napomáhat vývoji vitálnější kultury.

Sám sebe Nietzsche jasně viděl jako toho, kdo z popelu buržoazní křesťanské civilizace vytvoří nové hodnoty. Ale jak tento úkol splní? Návrh řešení vytváří na základě dvou aspektů svého chápání fungování kultury.

První z nich se zaměřuje na úlohu mýtu v kulturním životě. Racionalistická metoda osvícenských filozofů se snažila mýtus zrušit. Jejich programem bylo vysvobodit společnost z pout iracionálních představ a pověr, jež nemají žádný základ v racionálním uvažování. Nietzsche se naproti tomu snaží pojem mýtu znovu zavést. Domnívá se, že mýtus je nejen nevyhnutelný, ale ve skutečnosti také nezbytný pro zdraví lidské kultury. Celým svým úsilím o zničení mýtu, říká Nietzsche, moderní filozofové okradli západní kulturu o usměrňující mýtus, čímž bezděčně podpořili nezdravý nihilismus.

Bez mýtu ztrácí každá kultura zdravou přirozenou schopnost své tvořivosti: jediné obzor definovaný mýty dovršuje a sjednocuje celé kulturní hnutí. Jedině mýtus chrání veškeré schopnosti představivosti a apollónského snění před bezcílným blouděním. Obrazy mýtu musí být nepozorovanými, všudypřítomnými démonickými strážci, pod jejichž dohledem roste mladá duše k zralosti a jejichž znaky člověku pomáhají vysvětlovat si svůj život a zápasy. Ani stát nezná žádné mocnější nepsané zákony než mytický základ, který zaručuje jeho spojení s náboženstvím a jeho růst z mytických představ.

Friedrich Nietzsche, *The Birth of tragedy and the Case of Wagner*, do angl. přel. Walter Kaufmann, New York: Vintage Books, 1967, §23, str. 135.

Jako odpověď na to Nietzsche nabídl mýtus, o kterém věřil, že může společnost zachránit od nihilismu, který na západní kulturu vrhl svůj stín — nauku o věčném návratu. Nikde neukazuje jasně, co "věčný návrat" skutečně znamená, proč se považuje za oprávněného cenit tuto nauku tak vysoko ani jak tato myšlenka vyjadřuje společenský

rozměr, který je mýtu vlastní. Nicméně tvrdí, že tato nauka má moc dodat to, co západní kultura ztratila — a sice vzor a strukturu lidskému životu.

Mýtus věčného návratu nás přivádí ke druhému aspektu, z něhož vychází Nietzscheův program pro západní kulturu: jeho chápání povahy a úlohy jazyka.

Občas se zdá, že Nietzsche jednoduše dochází k závěru, že lidský jazyk sice není dokonale průhledný prostředek myšlení, nicméně pokud bychom nějak vyrovnali deformace, které působí, byl by pro nás nástrojem k získání pravdy. Většinou se však zdá, že jazyk podle jeho názoru skutečnost nedeformuje, nýbrž sám skutečností *je*. Tím, že jazyk vytváří nezávislý svět, tvoří pomocí svých metafor a antropomorfismů "pravdu".

Nietzsche vnímá "pravdu" jako funkci vnitřního působení samotného jazyka. Tvrdí, že naše názory a přesvědčení jsou ve shodě s jazykem, který používáme, protože náš jazyk je jednoduše systém výkladu. Také předkládá, že objektivní "správnost" výkladu je méně důležitá než "krásné možnosti", které nabízí. Svým prosazováním tohoto názoru Nietzsche vystupuje jako předchůdce postmoderních dekonstruktivistů. Ti po jeho příkladu dospěli k závěru, že nic takového jako věc neexistuje. Všechno je jen maskou něčeho jiného — a ukazuje se, že každá „jiná věc“ je také maskou.

Nietzscheovo tvrzení, že jazyk mluví svou vlastní pravdu, je základem jeho návrhu nového mýtu pro západní kulturu. Do své strategie pro předkládání nového mýtu nás uvádí v knize *Tak pravil Zarathustra*: představuje se zde jako "nový mystifikátor". Jak Nietzsche vypráví příběh, Zarathustra ohlašuje svět určovaný smrtí Boha. Učitel neuvádí důvody pro svůj obraz světa; pouze se snaží zpracovat důsledky své vize a pak požaduje, abychom ji přijali. Ti, kdo Zarathustrovu vizi uznají, vstupují do jeho sféry řeči. Těm, kdo jeho vizi uznat nemohou, učitel nemá co dalšího říci.

Zarathustra je modelem nietzscheovského filozofa. Pro zavedení nové kultury nadčlověka je klíčový nový jazyk (pojímáný jako vyčerpávající výkladový systém). Tento nový jazyk ztělesňuje mýtus o nadčlověku a věčném návratu spolu s hodnotami, které učí. Zároveň tento jazyk vylučuje všechny systémy, jež s ním nesouhlasí.

Rozdíl mezi novým a starým nespočívá v tom, že jedno je "správné" a druhé "nesprávné". Nietzsche proto neuvažuje o usnadnění přechodu k novému pomocí racionální argumentace. Novou skutečnost zahájí imperativní "vůle k moci". Lékař kultury podle své vůle ohlašuje nový jazyk, a nový systém výkladu pak samotnou svou existencí uvede v život novou skutečnost, která mu bude odpovídat.

Stručně řečeno, filozof nadčlověka nás vyzývá k přijetí svého jazyka, svého mýtu o věčném návratu. Vidí, že je to jen volně plovoucí estetický svět, ale chová naději, že jednou v něm budeme žít – stačí se změnit podle jeho ideálu.

...
...

Problém jazyka

F. Nietzsche hodil první granát v rámci ostřelování, které se nakonec sneslo na moderní chápání světa. Stavba osvícenské filozofie nemohla unést nové typy otázek, které předložil. Jako nejspěšnější z nich se ukázaly být otázky lingvistiky — zejména ty, které se zaměřovaly na problematiku výkladu.

Po Nietzscheově útoku na moderní postoje někteří jeho dědicové ... spatřovali v [jeho] díle to, co považovali za dalekosáhlou výzvu ohledně povahy samotného jazyka. Reagovali na ni pak poučkou, která znamenala výraznou změnu oproti myšlení devatenáctého století v této otázce: tvrdili, že jazyk je společensky strukturován. V rámci tohoto tvrzení přebudovali samotnou povahu jazyka.

Jazyk jako hra: Ludwig Wittgenstein

Rekonstrukce povahy jazyka, k nimž došlo v první polovině dvacátého století, bylo výsledkem úsilí několika myslitelů, působících téměř současně. Jedním z důležitých hráčů v tomto vývoji byl rakouský filozof Ludwig Wittgenstein (1889-1951).

Wittgensteinovým prvním větším pojednáním byl *Tractatus logico-philosophicus* (*Logicko-filozofický traktát*) (1921). Zaměření knihy na základní fakta a její tvrzení, že účelem jazyka je formulovat fakta, měly velký vliv na vznik takzvaného "logického pozitivismu". Její význam pro postmoderní myšlení však spočívá v něčem jiném. Wittgenstein prohlašuje, že jazyk "zobrazuje" svět. Když uvádí důvody pro tento názor, spojuje myšlení, jazyk a poznání.

Tractatus je po všech stránkách modelem logiky a systematického řádu. Přesto Wittgenstein končí své dílo překvapivě mystickým tónem. Některé záležitosti se vzpírají slovům, uvádí, a "o čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet". Někteří vykladači vidí v tomto výroku celý účel knihy. Tvrdí, že Wittgenstein chce, aby si jeho čtenáři uvědomili, že logické myšlení je třeba překonat.

To, nač Wittgenstein ve své knize pouze naráží, nabývá zřetelnějších rysů ve dvou jeho pozdějších spisech, tak zvaném *Hnědém sešitě* a *Modrém sešitě* (název poznámek z hnědého a modrého sešitu, které po Wittgensteinově knize vyšel v jediné knize – pozn. RŠ) a v knize *Filozofická zkoumání*. Tyto spisy odrážejí změny, jimiž prošlo Wittgensteinovo myšlení ve třicátých letech a později. Snad nejvýraznějším posunem bylo jeho vyvrácení myšlenky z knihy *Tractatus logico-philosophicus*, že jazyk má jen jeden účel. V pozdějších dílech tvrdí, že jazyk nepoužíváme jen k formulování faktů, ale také k vyslovení modlitby, k vyjadřování žádostí, ke sdělení slavnostních pozdravů a tak dále.

Tato názorová změna Wittgensteina vedla k formulování jeho známé představy „jazykových her“. V podstatě říká, že ke každému použití jazyka dochází v odděleném a na pohled soběstačném systému s vlastními pravidly. V tomto smyslu, říká Wittgenstein, se naše užívání jazyka podobá hře. Vyžadujeme znalost platných pravidel a významu výrazů v kontextu záměru, proč jazyk používáme. Každé užití jazyka tvoří svou zvláštní „jazykovou hru“, přičemž jednotlivé hry spolu nemají mnoho společného.

Přijetí pojmu „jazyková hra“ znamená důležitý krok k odmítnutí představy objektivní reality. Ve svých pozdějších pracích Wittgenstein výslovně upouští od pojetí pravdy jako shody se skutečností nebo zobrazování skutečnosti a místo toho ji charakterizuje jako vnitřní funkci jazyka. Žádné tvrzení nelze omezovat na jediný význam, říká, protože jeho význam je nutně závislý na svém kontextu, na „jazykové hře“, v níž se vyskytuje. Každá věta má tedy tolik významů, v kolika kontextech je použita. Ve svém logickém závěru tato teze znamená, že své výroky nikdy nemůžeme prohlašovat za definitivně pravdivé; maximálně můžeme vytvářet výpovědi, jež jsou pravdivé v kontextu, v němž jsou vysloveny.

Wittgensteinova metafora obnáší ještě jeden dalekosáhlý důsledek. Charakteristika jazyka jako "hry" obsahuje rafinovaný útok na představu, že jazyk může mít nějaký "soukromý" význam. Předpokládá, že jazyk není soukromý jev, k němuž dochází, když individuální mysl pochopí pravdu či nějakou skutečnost o světě a pak ji vyjadřuje, nýbrž je to jev společenský, který svůj význam získává v sociální interakci. Tento postřeh tvoří základ postmoderního chápání jazyka.